

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA BISERICA MĂNĂSTIRII PROBOTA, CONSTRUITĂ DE VOIEVODUL PETRU RAREȘ

VOICA MARIA PUȘCAȘU

În anii 1994 și 1995 s-au desfășurat două campanii de cercetare arheologică la Mănăstirea Probota¹ care au avut drept scop cunoașterea tuturor elementelor de specialitate apte să contribuie la întocmirea proiectului de restaurare.

De la bun început precizăm că în cele ce urmează ne vom referi – deocamdată – numai la realitățile și observațiile arheologice care privesc mănăstirea edificată de Petru Rareș și urmașii săi. După cum se știe, instituția monahală de la Probota a ființat succesiv, pe mai multe amplasamente, dintre care cel mai vechi nu a fost încă localizat, iar cel cunoscut sub denumirea de „Probota Veche”² este situat la cca 200 m E-SE de locul mănăstirii datorate inițiativelor ctitoricești ale lui Petru Rareș și urmașilor săi denumită – la rândul ei – „Probota Nouă”.

Prin calitatea ei de edificiu principal al noii mănăstiri a Probotei, biserica reprezintă, desigur, clădirea a cărei cercetare arheologică furnizează datele esențiale pentru înțelegerea evoluției întregului ansamblu. În stadiul actual al cercetărilor, deși au fost abordate și secțiuni sau casete situate în cuprinsul incintei mănăstirești, necesitatea continuării și exhaustivării acestora, pe de o parte, și rezultatele deosebit de importante obținute prin investigarea interiorului bisericii, pe de altă parte, ne determină să prezentăm cu acest prilej numai datele și observațiile privind strict edificiul eclesiastic major al ansamblului.

Planul inițial de cercetare a interiorului bisericii prevedea casete de control în cuprinsul fiecăreia dintre încăperile edificiului. Starea pardoselii existente în biserică – în mod surprinzător neconsemnată ca atare niciodată – a impus extinderea lucrărilor de cercetare deoarece:

– era alcătuită din lespezi rectangulare de piatră, evident reutilizate (de format rectangular, cu dimensiuni variabile, vizibil adaptate suprafețelor de pardosit în condiția în care se făcea abstracție de pragurile inițiale);

– prezenta un grad accentuat de denivelare, mai ales în gropniță, pronaos și pridvor.

Acestea fiind circumstanțele, se prefigura presupunerea că respectiva pardoseală nu era cea originală și, mai mult, că aceasta nu fusese montată la cota inițială³. Refacerea pardoselii – fie și la cota celei deja existente – presupune cu necesitate compactarea solului pentru orizontalizarea ariilor interioare ale bisericii: o asemenea operațiune fără cercetare arheologică prealabilă ar fi fost de neconceput, ea conducând indubitabil la distrugerea oricăror vestigii intervenite în decursul timpului în profunzimea solului.

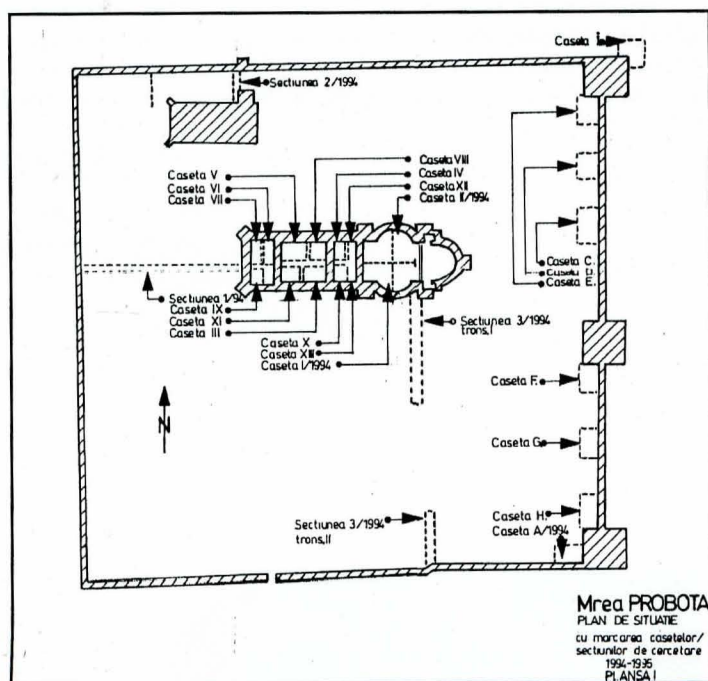
¹ Campania arheologică a anului 1994, desfășurată sub conducerea dr. Mircea D. Matei, a cuprins un colectiv format din: dr. Gheorghe I. Cantacuzino (pentru sectorul vestic al incintei), dr. Paraschiva Bataric (pentru sectorul sudic al incintei) și subsemnata, pentru cercetarea bisericii. Cercetările s-au efectuat în intervalul 10 august–23 septembrie.

În anul 1995, a fost cercetat interiorul bisericii și au fost efectuate casete pe latura estică a incintei, sub conducerea subsemnatei. Din acest colectiv au făcut parte dna Elena Gherman (în anii 1994 și 1995) și dna Elena Ciubotaru (în 1995), cărora le aduc cu acest prilej mulțumirile mele pentru abnegația și priceperea cu care au contribuit la soluționarea în termen record a problematicei de cercetare.

² Investigațiile arheologice din punctul denumit „Probota Veche” – unde au fost identificate vestigiile suprapuse a două biserici datând din secolul al XV-lea – au fost efectuate de soții Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna (vezi *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare – M-rea Probota, „SCIA”, 1977.*

³ G. Balș, *Bisericile și Mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*. Domnia sa considera, la acea vreme, pardoseala din lespezi de piatră a bisericii Probotei ca fiind cea inițială. Opinia sa a fost acceptată tacit de specialiști: în timpul restaurărilor CNMI din al patrulea deceniu al secolului nostru, arhitectul Horia Teodoru nu a intervenit în nici un fel asupra pardoselii în cauză.

În campania anului 1994 au fost efectuate două casete la interiorul naosului (vezi planșa I). Rezultatele obținute atunci au substanțiat opțiunea extinderii suprafețelor de cercetat: au fost identificate resturile pardoselii inițiale a edificiului.

Planșa I – Amplasarea secțiunilor de cercetare arheologică din incinta Mănăstirii Probota, campaniile din anii 1994 și 1995.

În preziua începerii lucrărilor de cercetare arheologică, în biserica Mănăstirii Probota se aflau, montate în cuprinsul pardoselii din lespezi de piatră, o serie de pietre funerare (vezi planșa II), după cum urmează:

– în camera mormintelor, montate pe socluri suprapunând respectiva pardoseală, pietrele funerare ce comemorau decesul voievodului Petru Rareș, cel al Elenei Rareș și cel al Oltei, mama lui Ștefan cel Mare – toate în partea sudică a încăperii; în colțul nord-vestic se găsea piatra de mormânt a lui Ștefan Rareș;

– în jumătatea nordică a pridvorului, aliniate pe două șiruri, se găseau montate la nivelul pardoselii 12 pietre funerare; alte 4 asemenea piese erau depozitate peste pardoseală.

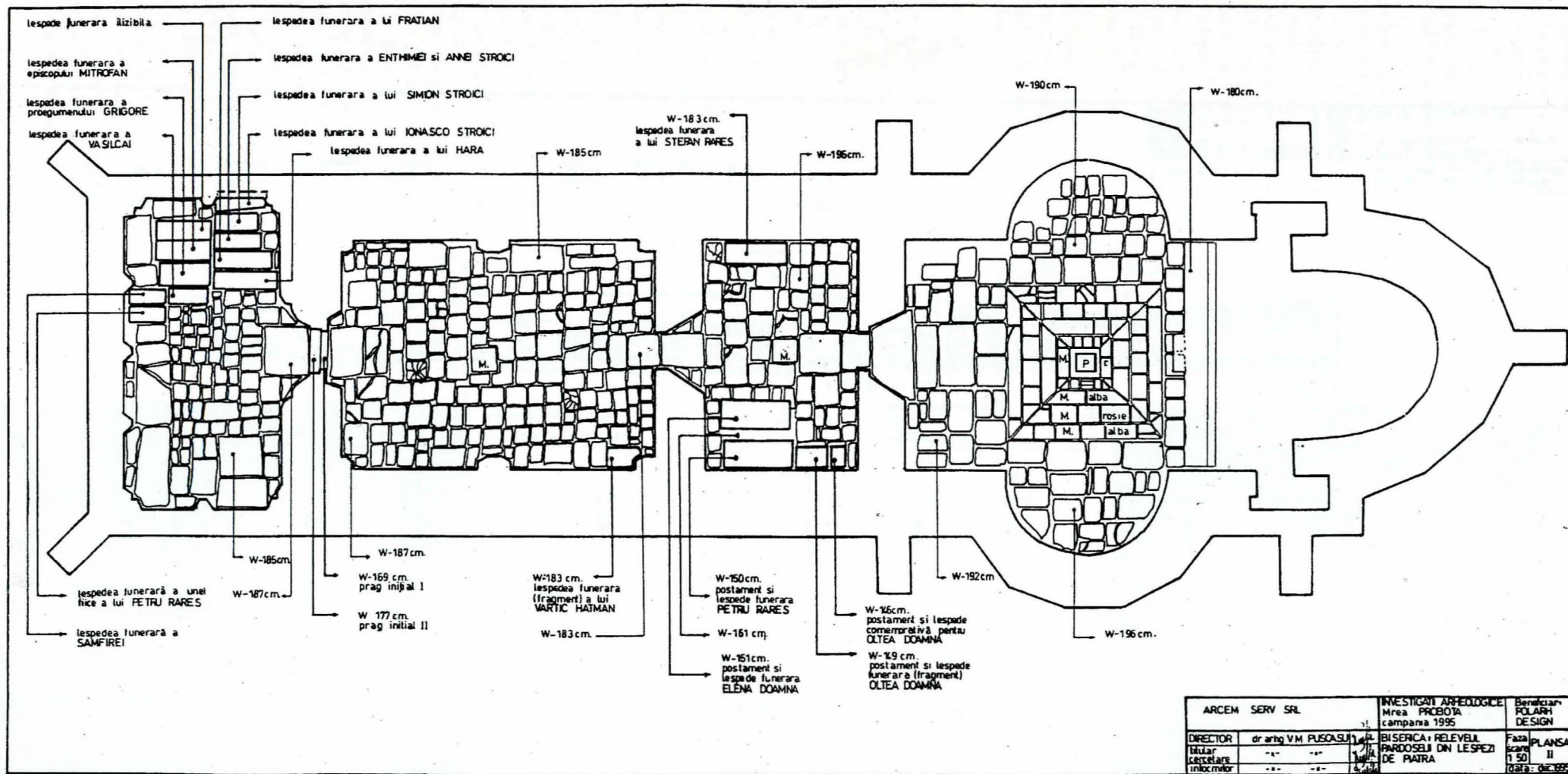
Nicolae Iorga s-a ocupat de citirea și publicarea unora dintre inscripțiile funerare dăltuite pe amintitele pietre⁴; reluarea lecturii inscripțiilor ne-a permis unele constatări și reidentificări importante, prezentate ca atare în cuprinsul unor studii speciale⁵.

Stratigrafic, depozitul geologic prezintă argilă vie, de culoare galben-limonie, care evoluează spre brun, devenind humusul medieval. Terenul pe care a fost amplasată biserica avea inițial o pantă, relativ accentuată, pe direcția V-SE, cu o cădere de cca 3 cm la 100 cm. În momentul începerii lucrărilor de fundare a bisericii, constructorii au procedat la terasarea pantei prin crearea unei suprafețe apropiate de orizontal, pentru toată aria desfășurării

⁴ Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, f. 1, p. 56–63.

⁵ Studiul în cauză, comunicat inițial cu prilejul sesiunilor de artă medievală de la Suceava (1995 și 1996) a fost publicat în „Arhiva genealogică”, nr.1/1996, p. ... și *op. cit.*, sub tipar.

Planșa II – Relevul pardoselii din lespezi de piatră, existentă în interiorul bisericii Mănăstirii Probota, în momentul începerii lucrărilor de cercetare, cu marcarea locului de amplasare a pietrelor de mormânt.

planimetrice a viitorului edificiu (vezi planșa III). Astfel, către est, fundațiile edificiului sunt implantate în sol de la nivelul humusului medieval, în vreme ce – mergând spre vest – humusul devine din ce în ce mai subțire și dispare cu totul: extremitatea vestică a edificiului este fundată în plină masă a solului viu.

Fundațiile propriu-zise, realizate din moloane de piatră legată cu mortar de var/nisip, au fost realizate prin folosirea a două tehnici distincte, puse în operă în succesiune imediată, și anume:

1 – *fundația turnată* în șanțurile ad-hoc săpate, pentru toată desfășurarea planimetrică a edificiului, până la fața solului obținută ca urmare a operațiunii de terasare; această porțiune a fundației, implantată în sol⁶, s-a mulat perfect pe cavitățile respectivelor șanțuri, mortarul impregnând pereții acestora; fundația turnată prezintă inegalități de realizare, cu alternarea neritimică a unor zone în care agregatele au făcut priză omogenă, monolitică (deci, cu mortar suficient pentru obturarea totală a spațiilor dintre pietre, dar și a întregii cavități a șanțului de fundare), cu altele în care există goluri între pietre; alternarea acestor zone nu prezintă ritmicitate nici pe fața verticală a fundației, nici pe desfășurarea lor orizontală și nici în funcție de anumite părți ale traseului; în consecință, observarea lor are valoare strict constatativă și nu poate prileji nici un fel de altă interpretare;

2 – *fundația zidită* continuă pe verticală fundația turnată, cu aceeași grosime a zidurilor, pe o înălțime de 3–4 asize; această parte a fundațiilor este deosebit de îngrijit realizată ca traseu: ușoare neregularități sunt vizibile numai la zidurile de nord și sud ale pronaosului.

În toate punctele în care adâncimea casetelor s-a făcut până la cota de impostare a tălpii fundațiilor s-a putut constata că acestea se țin perfect în toate punctele de racord, fără nici un fel de adosare, suprapunere sau intersectare; pe tot traseul controlat al fundațiilor bisericești (la fața lor interioară) cotele care marchează, respectiv, talpa fundației, fața fundației turnate și fața fundației zidite (identică cu decroșarea fundației față de traseul elevațiilor) înregistrează variații nesemnificative. Observațiile de mai sus sunt de natură să sublinieze caracterul unitar și omogen al desfășurării lucrărilor de fundare, în una și aceeași etapă de construcție.

Inexistența unor urme materiale consistente ale procesului de construcție, precum și configurația „feței” humusului medieval – atât cât și unde acesta s-a mai păstrat – ne determină să reconstituim sistemul de construcție, după cum urmează:

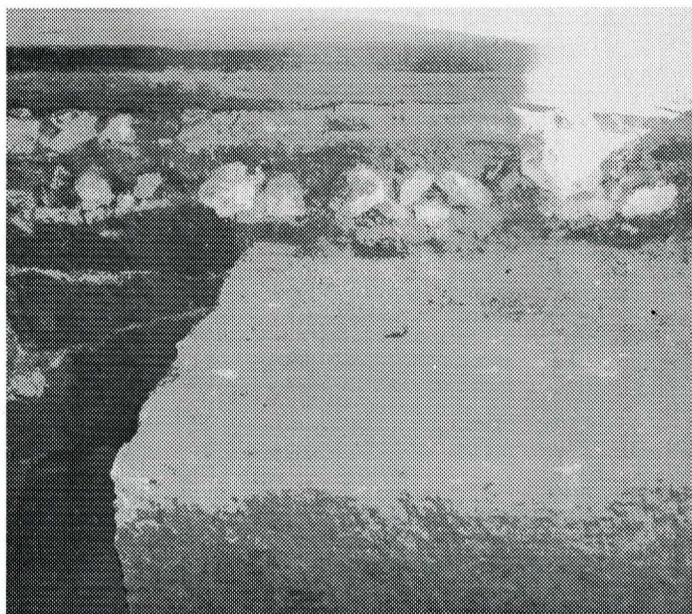
a) după săparea șanțurilor de fundație și umplerea acestora cu materialul de construcție s-a procedat la nivelarea debleului, prilej cu care a fost dislocat, amestecat și nivelat și nivelul propriu-zis de construcție, până atunci format;

b) cu același prilej a fost dislocată și fața humusului medieval, neidentificată ca atare nicăieri în cuprinsul ariei bisericii;

c) operațiunile de construcție au continuat prin realizarea fundației zidite, procedându-se – cel puțin în trei rânduri – la micronivelări mai mult sau mai puțin locale, sesizabile nu atât prin diferența de structură a pământului nivelat, cât mai ales prin lentilele de bauschut, în general inconsistente, care marchează, prin prezența și configurația lor, succesivele nivele temporare de călcare deschise circulației și activității constructorilor;

d) decroșul fundației este suprapus direct de nivelul de construcție a elevațiilor – sau mai curând de resturile acestuia – rămase la sol după o curățare-răzuire finală; că lucrurile s-au desfășurat întocmai așa, ne demonstrează indirect și împrejurarea că în toată aria interioară a bisericii nu a fost identificată nici o groapă de par de schelă care să aparțină fazei inițiale de construcție a edificiului. Proportțiile edificiului – în speță înălțimea sa – nu lasă nici un fel de dubiu privind fosta existență a unor eșafodaje menite să facă posibilă realizarea elevațiilor și boltirilor: singurul mod de interpretare posibil rămâne acela conform căruia respectivul eșafodaj fusese montat pe tălpi a căror impresiuni (desigur substanțiale dacă ținem seama de proporțiile bisericii) au fost în mod deliberat înlăturate cu ocazia amintitei răzuiri finale;

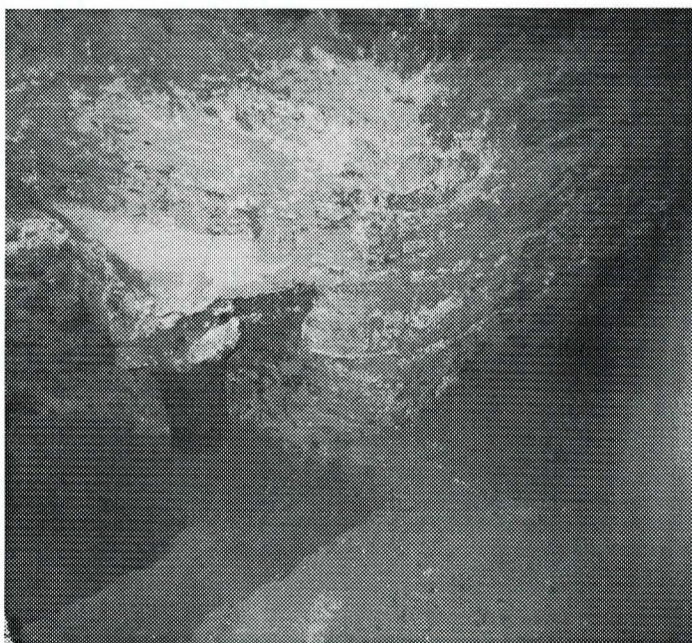
⁶ Calcularea lățimii fundațiilor a fost posibilă prin amabilitatea dr. Paraschiva Batariuc: secțiunea arheologică efectuată de domnia sa pe latura sudică a bisericii înlesnind efectuarea măsurărilor în speță.

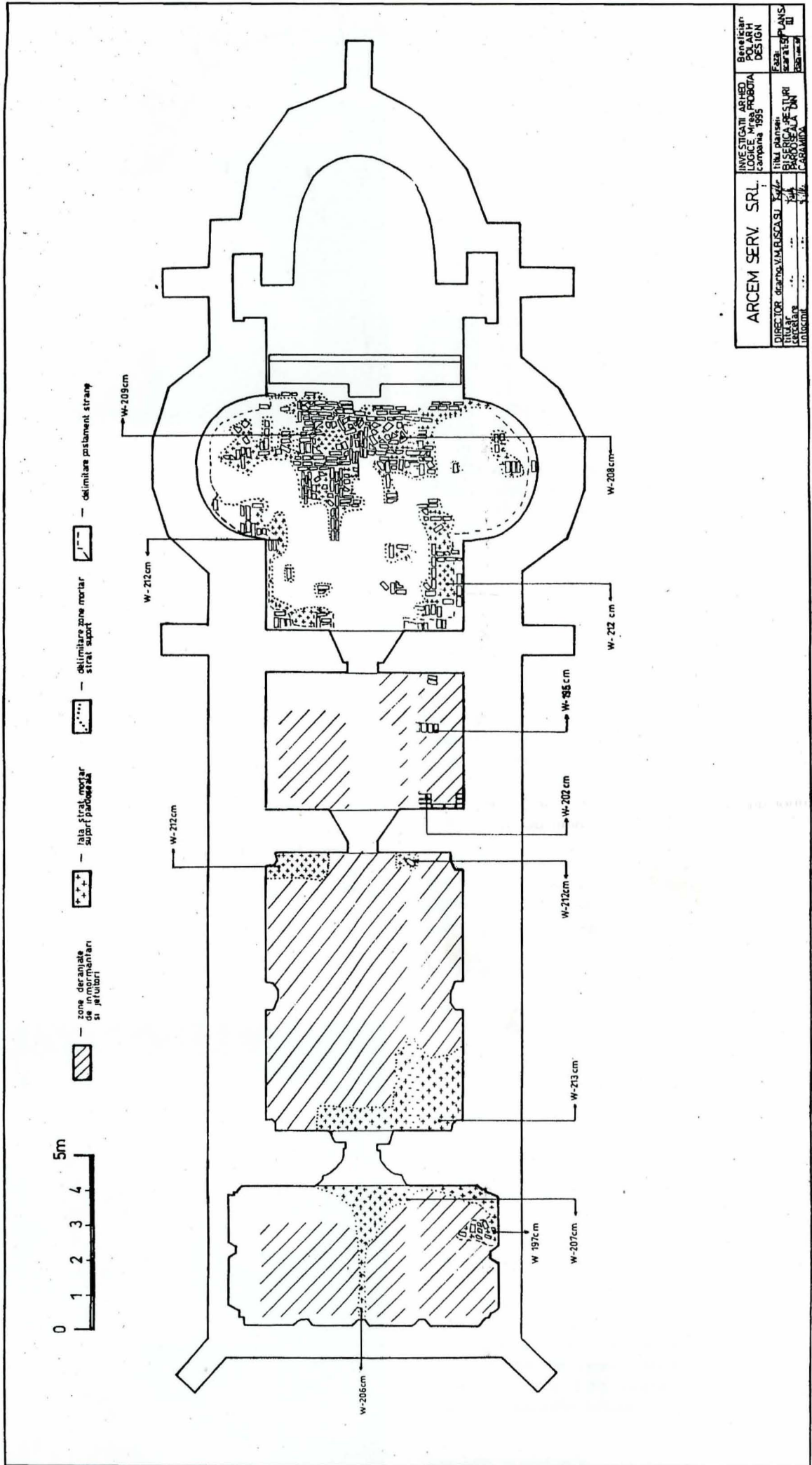
Profilul estic al Casetei II: etapele succesive de nivelare efectuate la interiorul bisericii, delimitate prin lentile de bauschut, stratul din bulgări de var nestins și pardoseala de cărămidă.

e) tot în sprijinul aceleiași constatări intervine și o altă observație: pe traseul ce delimita de la est la vest aria naosului de aria celor două abside laterale au fost identificate urmele a câte două grinzi de lemn (cu secțiunea rectangulară de 18/20 cm). Grinzile au fost montate la fața fundației turnate, respectiv, la baza fundației zidite, astfel încât în cuprinsul zidărilor fundației să îndeplinească funcția de tiranți, iar în deschiderea absidelor pe cea de radier. Prezența acestor grinzi, conjugată cu suprafața limitată a absidelor, a făcut ca tocmai în aceste zone stratul de construcție să fi fost mai puțin afectat de sus-numita răzuire finală și, în consecință, să se păstreze la reala lui consistență.

f) în totală discordanță cu aspectul îngrijit al zidurilor de fundație – caracteristică asupra căreia am insistat – apare situația găsită în colțul vestic al absidei sudice. Aici, decroșul absidei sudice se întrerupe brusc și la 10–15 cm mai jos apare o zidărie din lespezi plate; traseul acestui segment surprins este sub formă de arc de cerc, dispus în sens invers față de traseul semicircular al absidei sudice. Mai mult, menționatul segment de zidărie în arc de cerc este dispus astfel încât punctul de racord între zidul sudic al naosului cu pornirea vestică a absidei rămâne, practic, în „consolă”, fără fundație, pe cca 20 cm. Cu 38 cm mai jos, această zidire se sprijină pe o microfundație proprie, de format rectangular, implantată pe o adâncime de 57 cm (planșa IV).

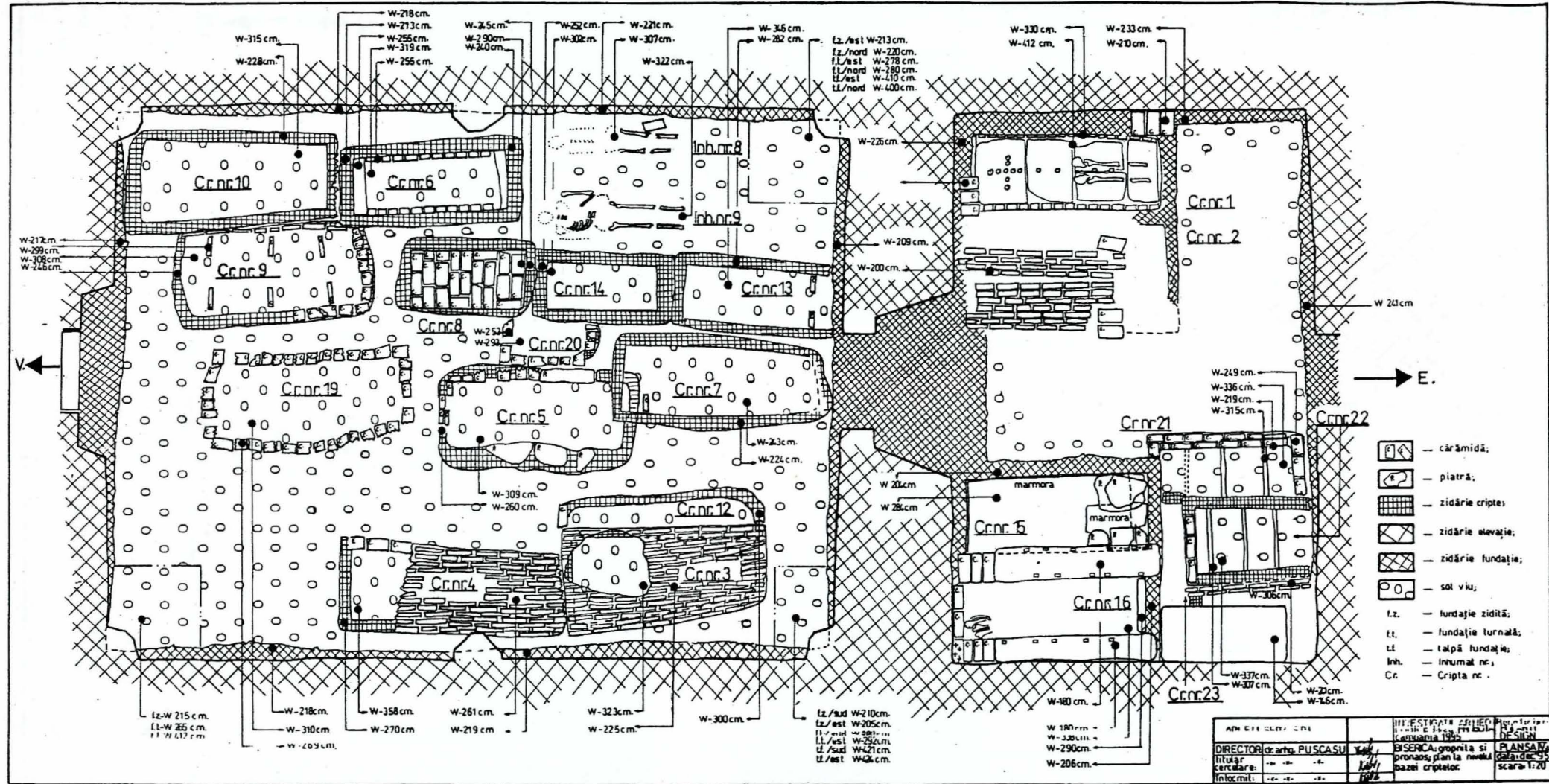
Vedere asupra „anomaliei de fundare” din zona sud-vestică a absidei sudice.

ARCEM SERV. SRL.	INVESTIGATI ARHED. LOGICE MIES PROBOTA Campana 1955	Benelcar POLACH DESIGN
DIRECTOR: GABRIELA BUCASU	TITLUL PLANSEI: PLANSA DE FUNDATII	FAZA: PLANSA DE FUNDATII
TITLUL: GABRIELA BUCASU	PROIECTANT: GABRIELA BUCASU	PROIECTANT: GABRIELA BUCASU

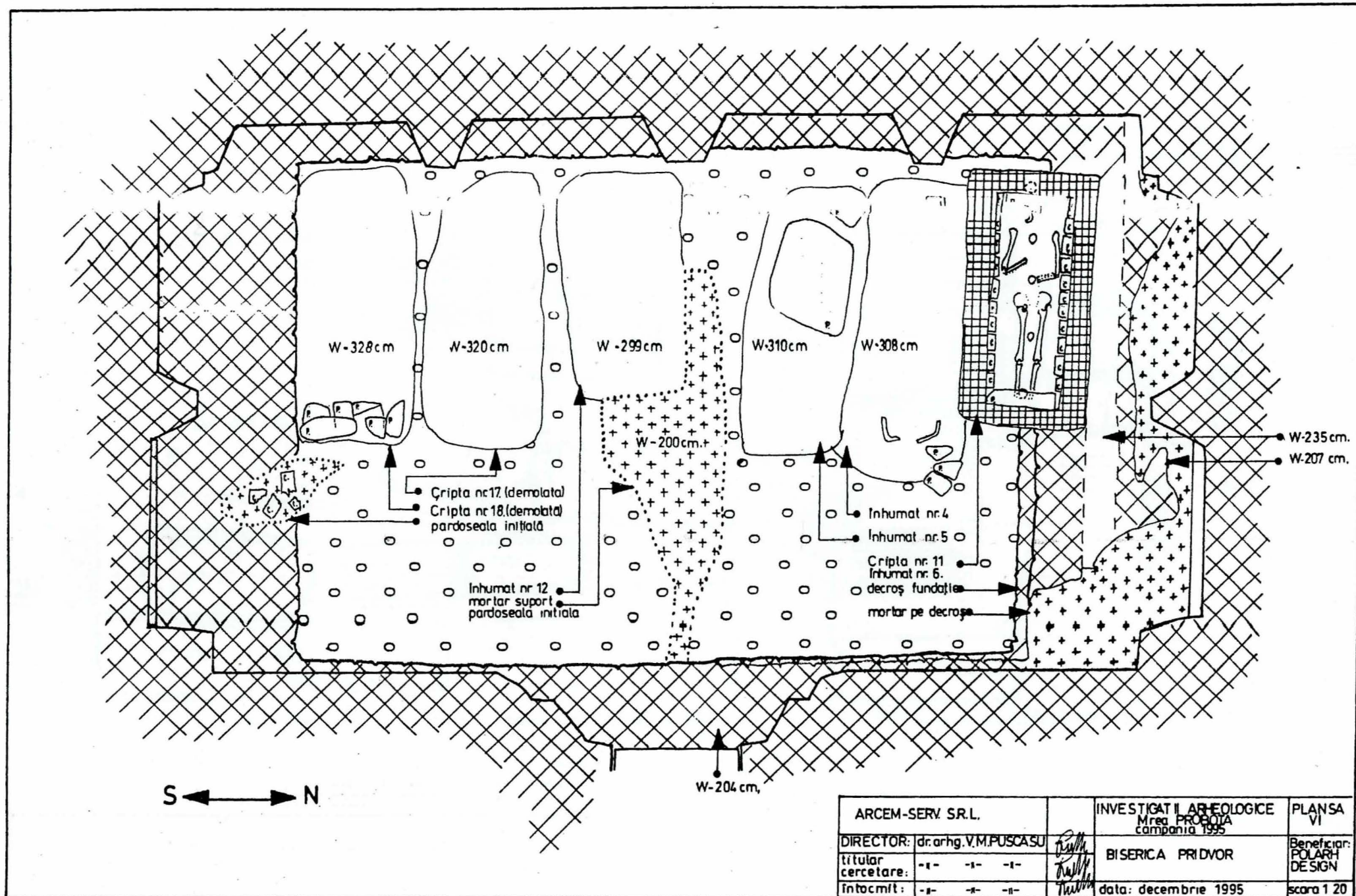
Planșa IV – Detaliu asupra amplasării golurilor foștilor tiranți/radieri din absidele laterale ale naosului și asupra zonei sud-vestice a absidei sudice, la nivelul fundațiilor.

Planșa V - Plan și secțiune ale prașurilor golurilor de trecere între încăperile bisericii.

ADRESA CLĂD. CRI	III. ESTI VATA AZIHEC	Planșă nr. 1
DIRECTOR: dr. arh. PUSCASU	ca. 1920-1925	PLANȘA nr. 1
Titular: —	BISERICA: proprie și pronos; plan la nivelul bazei criptelor.	scara: 1:20
Intocmit: —		

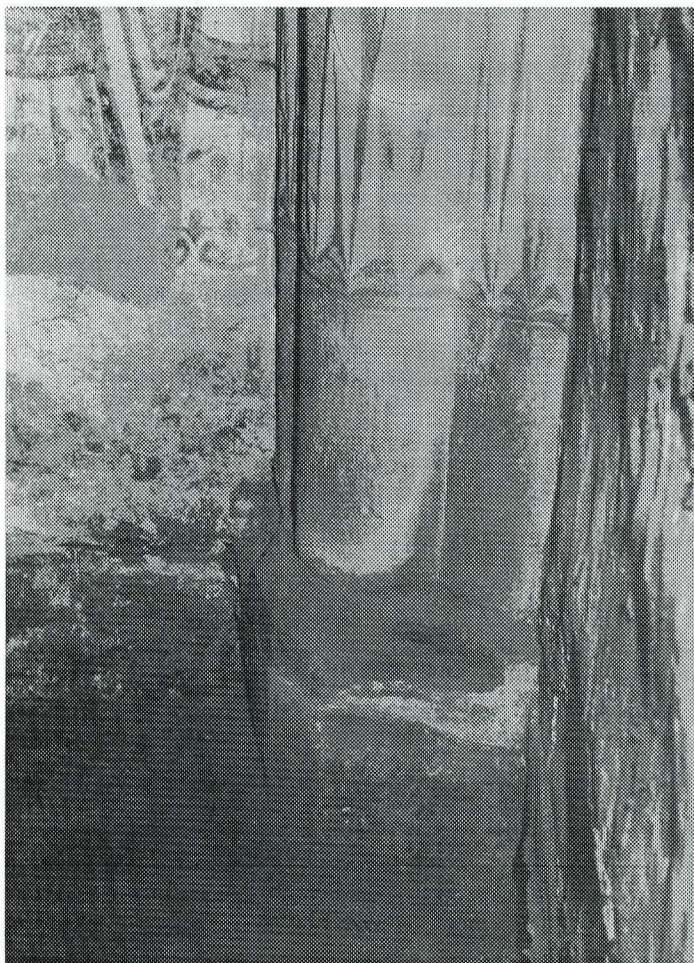
Planșa VI – Relevul resturilor pardoseii inițiale, realizată din cărămidă, din încăperea bisericii.

Această stare de fapt – denumită de noi arbitrar „anomalie de fundare” – ne determină să emitem ipoteza existenței unei structuri de zidărie anterioară momentului fundării actualei biserici. Și aceasta în condiția în care se dorea acomodarea la o realitate preexistentă fără distrugerea respectivelor urme (lucru care ar fi fost lesne de realizat, de altfel). Pentru moment – și până la necesarele verificări arheologice – reiese că fostul edificiu se va fi dezvoltat către exterior/sud în raport cu amplasamentul bisericii cercetate⁷.

Elevația zidurilor bisericii are către interior retrageri de cca 40 cm (în cuprinsul naosului) și de 15–20 cm în gropniță și pronaos.

În această ultimă menționată încăpere, pilaștrii profilați (patru de colț și doi mediani) au bazele dăltuite în câte un bloc de piatră, prelucrat prin polifațetare verticală; este de presupus că volumul aparent al bazelor în discuție este depășit de cel încastrat în masa zidăriei elevațiilor, deoarece numai astfel se poate explica lipsa totală a necesarelor fundații: bazele pilaștrilor sunt în consolă față de traseul liniar al fundațiilor zidurilor care delimitează la nord și la sud pronaosul.

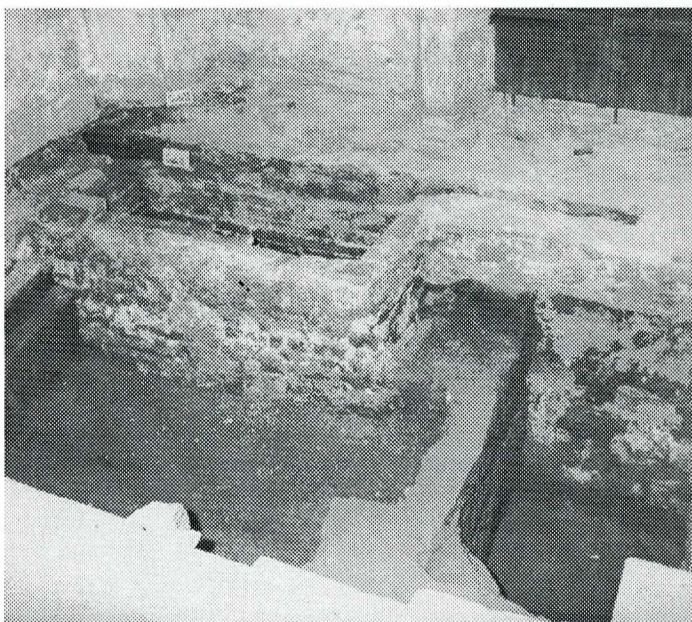
Vedere asupra bazei pilastrului median sudic al pronaosului.

În pridvor, elevațiile zidurilor de nord și sud, marcate la rândul lor de pilaștri cu secțiune trapezoidală, se retrag cu mult față de lățimea respectivelor fundații (la rândul lor, ușor lărgite și străbătute pe direcția E–V de tiranți.

Tot cu privire la sistemele de racord între fundațiile și elevația edificiului trebuie menționate – ca prezentând un interes deosebit, după părerea noastră – modalitățile de realizare a pragurilor. Cel mai complex din acest punct de vedere, dar și singurul aproape complet păstrat, este pragul portalului dintre pridvor și pronaos. Celelalte praguri interioare, sparte și dislocate, permit totuși citiri de cote și perceperea sistemului de construcții (planșa V). Mai grav afectate, din acest punct de vedere, se dovedesc a fi pragurile de acces în pridvor, serios mutilate prin montarea actualelor praguri din beton. Pragurile prezentau inițial și de fiecare parte, câte o treaptă, accentuând și în acest fel delimitarea spațială a încăperilor bisericii.

⁷ Urme care să susțină o astfel de ipoteză au mai fost identificate – fără a fi însă pe deplin elucidate – în alte secțiuni din incintă.

După construirea întregului edificiu a avut loc o ultimă nivelare constând în așternerea unui strat de pietriș mărgăritar care, în toate cazurile, acoperă decroșul fundației. În naos a mai fost dispus un consistent strat alcătuit exclusiv din bulgări de var curat, nestins în momentul realizării respectivei amenajări, acoperit de o lentilă de lut egalizator, intens compactată. Acest sistem de izolare a viitoarei pardoseli a edificiului – neîntâlnit, după știința noastră, în alte cazuri – nu a mai fost identificat în gropniță, pronaos și pridvor. Este posibil ca hotărârea în acest sens să fi fost deliberat luată – cunoscută fiind funcția de spațiu funerar pe care încăperile menționate urmau să o îndeplinească (și drept consecință a succesivelor intervenții în adâncimea solului impuse tocmai prin folosirea spațiului în cauză drept necropolă) care ar fi anulat, oricum, eficiența montării respectivului strat. Menționăm doar că în trei cazuri au fost recuperați mici bulgări de var din umplutura purtată a mormintelor identificate, situație care nu îngăduie nici o altă interpretare.

Vedere asupra decroșului fundației zidului nordic al pridvorului, cu golurile foștilor tiranți.

Pragul portalului de intrare din pridvor în pronaos.

Pardoseala originală a bisericii a fost realizată din cărămidă (cu dimensiunile de 26–27x12,5–13x5,5 cm) așezată pe un strat de mortar. În naos s-au păstrat cele mai mari suprafețe din pardoseala inițială, urme ale acesteia găsindu-se și în gropniță, pronaos și pridvor, mai ales prin păstrarea unor zone limitate ale stratului suport (planșa VI). Însă, spre deosebire de cele trei încăperi ultim citate – unde cărămizile par a fi fost așezate în șiruri simple – în naos situația pare a fi fost total diferită. Disponerea cărămizilor, mult mai elaborată, urmărea în mod evident obținerea unui efect estetic deosebit.

Tot în încăperea naosului, pe lângă pereții care îl delimitau, s-a constatat prezența unei trepte (din zidărie de cărămidă, dispuse în trei asize, legate cu mortar) cu lățimea de 40–45 cm și cu funcția

de postament pentru strane. Trebuie specificat faptul că respectiva treaptă, realizată în același moment cu pardoseala inițială a naosului, se adosează zidurilor de elevație în condiția în care acestea primiseră deja atât finisajul primar (cu reproducerea asizelor de cărămidă prin pictare), cât și învelișul pictural iconografic (planșa VI).

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – atunci când întreg edificiul a suferit unele „reparații”, mai mult sau mai puțin benefice – au fost înlăturate pragurile inițiale și s-a așternut o pardoseală din lespezi de piatră, dispusă în foaie continuă în naos, grozniță și pronaos. Aceeași operațiune s-a petrecut și pentru încăperea pridvorului, excepție făcând însă faptul că aici nu a mai fost demontat și pragul portalului spre pronaos; în altar s-a procedat identic, creându-se o treaptă în fața iconostasului actual. Cândva, la începutul secolului nostru, pardoseala din lespezi de piatră a fost refăcută, prin montarea fiecăreia dintre lespezi cu cealaltă față în sus, pe un strat de nisip gălbui (în cuprinsul căruia au fost găsite monede emise în anii 1900 și 1906).

Revenind la amenajările legate de pardoseala inițială a edificiului, se mai cer menționate două alte realități. În colțul nord-vestic al proscomidiei a fost montată în elevația respectivelor ziduri o frumoasă piesă de mobilier cultic, folosită pentru păstrarea jarului necesar cădelnițelor. Poliedrică, cu pereții verticali ușor arcuiți – dând impresia generală a unui caliciu – piesa monolitică are dăltuite pe fiecare dintre fețe câte o stemă a Moldovei; partea superioară este ușor concavă. Sub această amenajare se află montat, la nivelul pardoselii, un sistem delimitat de lespezi verticale de piatră, unde se evacua apele provenite de la spălarea vaselor de cult.

Dispozitivul de păstrare a jarului, situat în colțul nord-vestic al proscomidiei.

Amenajarea pentru evacuarea apelor rămase după oficierea serviciilor cultice, situată în colțul nord-estic al pronaosului.

În colțul nord-estic al pronaosului a fost găsită o altă amenajare menită să permită evacuarea apelor folosite în timpul oficiierilor cultice; amenajarea inițială (corespondentă etapei de funcționare a

pardoselii de cărămidă) consta dintr-o gardină din zidărie de cărămidă ce delimita un dreptunghi (cu latura de 30 cm) nepavat. În momentul înlocuirii pardoselii, în același loc s-a folosit o lespede de piatră cu respectivul colț decupat, tot în formă rectangulară.

Am amintit în trecut de funcția inițial atribuită încăperilor grozniței, pronaosului și pridvorului și anume aceea de a fi folosite drept spațiu funerar. Înainte de a prezenta modul în care a fost pusă în practică această intenție, în decursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, sunt necesare alte câteva precizări.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, întregul edificiu al bisericii a fost supus – după cum aminteam – unor operațiuni de reparare și reamenajare. Acestea au afectat – în mod negativ, din păcate – atât aspectul inițial al bisericii, cât și depunerile arheologice aflătoare în profunzimea solului.

Cu acel prilej s-a montat amvonul din colțul nord-vestic al naosului – cu prețul perforării segmentului de zid în care s-a amenajat scara de acces și al deteriorării picturii murale (în naos a fost amputată în acest scop partea superioară a reprezentării Elenei din scena Sfinții Împărați Constantin și Elena, brutala spargere a zidăriei amintite a condus și la desprinderea unui bloc de piatră din zidăria către grozniță, găsit de noi în săpătura de cercetare, acoperit încă de învelișul pictural).

Vedere asupra amvonului recent, situat în colțul nord-vestic al naosului.

Tot atunci a fost înlocuit vechiul iconostas, cel actual fiind montat pe un nou amplasament, cu cca 50 cm mai la vest; montarea grinzilor de susținere a noului iconostas s-a făcut, de asemenea, prin mutilarea învelișului pictural din respectivele zone.

Dar intervențiile cele mai dure au fost efectuate în pronaos și pridvor unde, cu intenția de micșorare a golurilor ferestrelor înalte din aceste încăperi s-a recurs la spargerea fostelor menouri și implicit a vitraliilor. Această operație, conjugată cu schimbarea pardoselii a avut consecințe deosebit de grave asupra depunerilor arheologice; prin demontarea pardoselii au fost reperate unele dintre fostele amenajări funerare – în speță cele realizate prin zidire – mormintele jefuite și gropile informe astfel făcute au fost umplute cu resturile menourilor, fragmente din zidăriile criptelor profanate, resturi de oseminte și elemente vestimentare, precum și o impresionantă cantitate de spătură de vitrouri din sticlă de format circular. Violența cu care au fost executate aceste „lucrări” este de-a dreptul șocantă, inclusiv neglijența de „recuperare” a eventualelor elemente utile.

Astfel, în timpul execuției lucrărilor de cercetare arheologică au putut fi recuperate cca 40 m de fragmente de menouri (acoperite

încă de învelișul pictural inițial, o serie de elemente vestimentare și piese de podoabă dislocate din mormintele jefuite.

După demontarea pardoselii din lespezi de piatră și a stratului suport al acesteia în forma în care acestea existau în momentul începerii lucrărilor de cercetare arheologică – în zonele investigate ale încăperilor gropniței, pronaosului și pridvorului au apărut contururile neregulate ale gropilor jefuitoarelor: inforne, cu trasee de plan și profunzimi variabile în funcție de poziționarea și proporțiile criptelor depistate. Sistemul de acoperire al criptelor a fost – după caz – perforat, spart sau distrus. Elementele stratigrafice păstrate s-au mai găsit doar în unele cazuri, pe fâșii înguste de teren, dispuse perimetral în fiecare dintre încăperile menționate.

Fragmente de menouri sparte și aruncate în umplutura gropii violatorilor mormintelor din pronaos.

Rezultatele obținute prin cercetarea necropolei din interiorul bisericii impun discutarea, din acest unghi de vedere, a fiecăreia dintre încăperi în parte.

Camera mormintelor. Destinată de la bun început pentru adăpostirea mormintelor voievodale ale familiei lui Petru Rareș⁸, încăperea a beneficiat de atenția specială a ctitorului. Astfel, încă din faza realizării fundațiilor întregului edificiu, planul de amenajare a gropniței era deja cristalizat. Patru cripte au fost construite simultan cu realizarea fundațiilor: două spre sud (respectiv criptele nr. 15 și 16) și două spre nord (criptele nr. 1 și 2), față de golul ușii de intrare din pronaos în gropniță (Planșa VII).

Cavitatea celor patru cripte inițial realizate, cu metode identice de execuție, era finisată cu acuratețe, după cum urmează: fața interioară a fundațiilor care, în respectivele zone, avea și funcția de perete interior al criptelor, a fost tencuită de la bază până la cca 100 cm înălțime: aici intervenea un mic prichici în consolă cu 5–8 cm față de verticala zidurilor, realizat prin montarea unei asize de cărămidă. Peste prichici, pereții criptelor sudice erau placați cu lespezi verticale de marmoră albă, în vreme ce la criptele

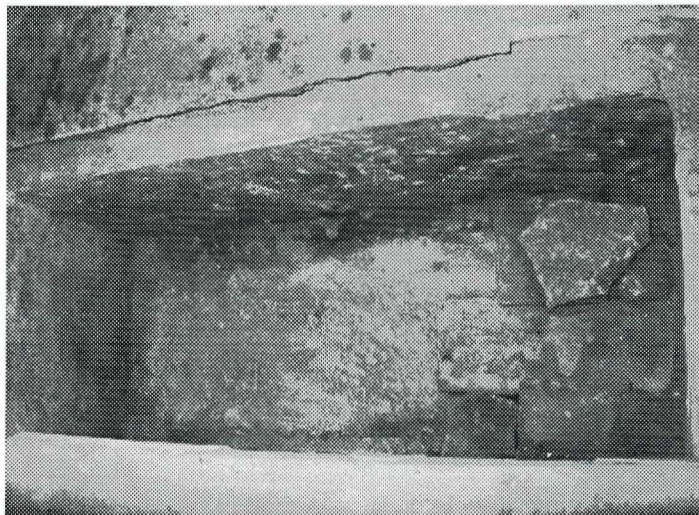
nordice se menținea același sistem de tencuire. Prichiciul susținea o lespede monolitică de marmoră albă (ca în cazul criptei nr. 15) care delimita spațiul util al criptei (zona unde era depus defunctul) de restul cavității zidite. Baza criptelor era așternută cu dale mari de calcar, decorate cu perforații circulare dispuse în formă de cruce.

Cripta nr. 1, cu vedere asupra „prichiciului” amenajat în pereții verticali.

Astfel realizate, cavitățile criptelor fuseseră suprapuse de socluri care urmau să susțină efectiv lespezile funerare, ferindu-le în același timp de călcarea directă.

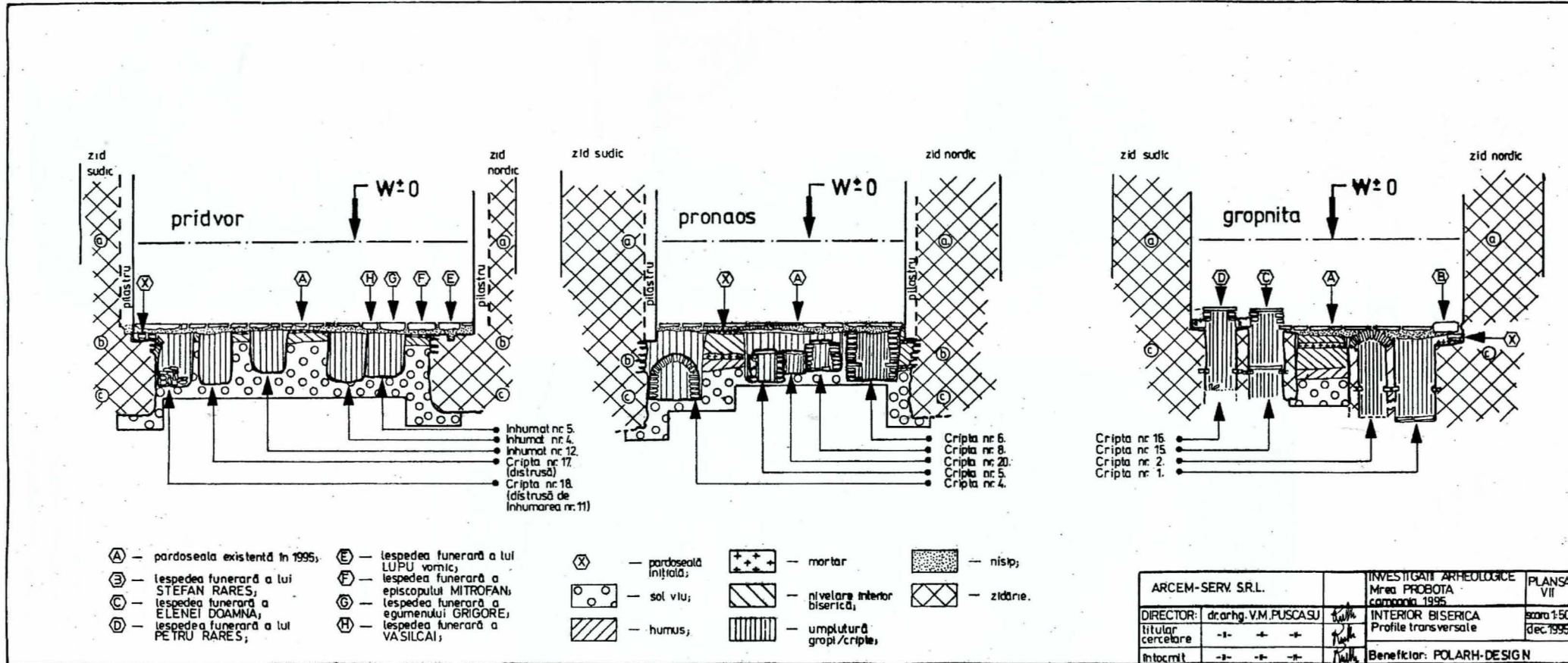
În cazul criptelor 15 și 16, soclurile, montate, în continuare, pe lungimea zidurilor de nord ale criptelor, erau realizate din blocuri de piatră, monolitice, de format paralelipipedic (cu dimensiunile de 21 cm lățime, 32 cm înălțime și 172 cm lungime).

Placa de marmoră care acoperea cavitatea utilă a criptei doamnei Elena.

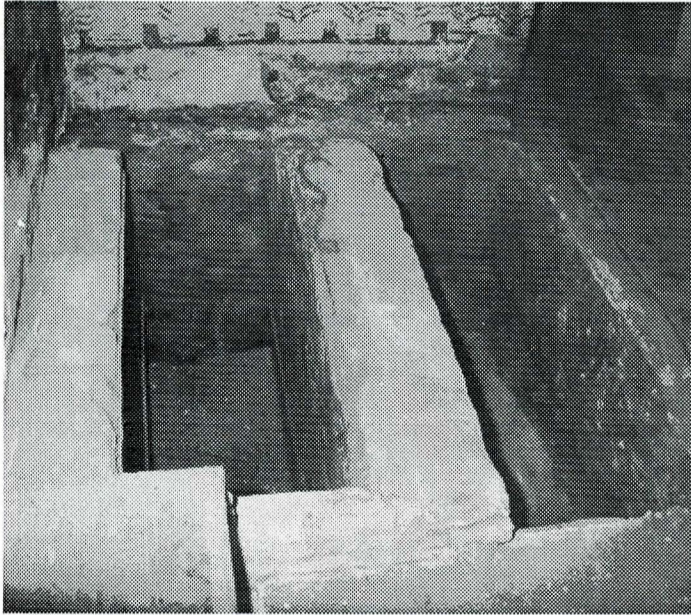
⁸ Cea mai concludentă din acest punct de vedere este opinia mitropolitului Grigore Roșca, exprimată în documentul emis la 19 septembrie 1563, cf. DIR, XVI, II, doc. 165, p. 168–169.

Planşa VII – Profilele transversale prin naos, gropniţă, pronaos şi pridvor.

ARCEM-SERV. S.R.L.		INVESTIGAȚII ARHEOLOGICE	PLANSA VII
Mirea PROBOTA compania 1995		INTERIOR BISERICA	scara 1:50
DIRECTOR:	dr.arhg. V.M.PUSCASU	Profile transversale	dec.1995
titular cercetare	-+ -+ -+	Beneficiar: POLARH-DESIGN	
Intocmit	-+ -+ -+		

Fiecare dintre cele două blocuri de piatră prezintă, la fața lor, adâncituri perforate, cu secțiune trapezoidală (cu adâncimea de 1–1,5 cm). Elemente materiale descoperite în umplutura altor trei cripte, amenajate în gropniță ulterior (respectiv, criptele nr. 21, 22 și 23), ne demonstrează că respectivele socluri continuau în înălțime. În cazul criptei nr. 15, cel puțin 38 cm – printr-un sistem de „lambrisare” cu lamele de marmoră roșie, prevăzute cu domuri de fixare în blocul de bază, dar și între lamele. La cripta nr. 16, soclul continua, de asemenea, dar numai pe o înălțime de 12 cm.

Blocurile de piatră care constituiau baza soclurilor peste care au fost montate inițial lespezile funerare ale voievodului Petru Rareș și doamnei sale, Elena.

În momentul începerii lucrărilor de cercetare, în zona sudică a gropniței se aflau, montate pe socluri zidite din cărămidă, peste fața pardoselii de piatră, lespezea de mormânt a voievodului Petru Rareș (lipită de zidul sudic al gropniței) și cea a Doamnei Elena Despotovna. Lespezile în sine se aflau într-o stare rea de conservare, sparte fiecare în mai multe fragmente și reasamblate neglijent prin lipire cu ciment, din fericire foarte friabil. Dislocarea respectivelor fragmente a dat posibilitatea măsurării grosimii acestora (de numai 4–5 cm); avem astfel confirmarea faptului că aceste lespezi erau destinate de la început să fie montate pe câte un soclu.

Considerăm că întreaga amenajare, subterană și aparentă, a criptelor nr. 15 și 16, destinată mormintelor voievodale, a fost realizată și finisată o dată cu încheierea lucrărilor pentru zidirea și împodobirea bisericii, inclusiv dăltuirea lespezilor funerare. Acestea au fost pregătite, lucrate și montate încă din timpul vieții lui Petru Rareș, după cum o demonstrează și textul inscripției funerare care a lăsat liber spațiul pentru consemnarea datei decesului – necompletat până astăzi.

Cât despre conținutul propriu-zis al celor două cripte în discuție, constând în bucăți de cărămidă, mortar, moloz și pământ, acesta demonstra de la început violarea și jefuirea mormintelor: în cripta 16, au fost găsite numai oasele mari ale unui fost schelet, depuse în mănunchi și aproape vertical, sprijinite de colțul sud-vestic al cavității criptei; în cripta nr. 15, placa orizontală de marmoră sprijinită de prichici, deși a fost găsită *in situ*, era spartă la partea ei estică, mormântul jefuit și fragmentele de lespede astfel reasezate încât să acopere zona spartă.

Cripta nr. 1, la rândul ei jefuită, mai cuprindea în situ partea inferioară a unui schelet. Peretele sudic al criptei a fost perforat pe o zonă suficient de mare pentru a permite și jefuirea criptei nr. 2, care, aparent, părea neafectată. Oricum, această din urmă criptă, dezafectată din vechime, cuprindea în momentul violării o reînhumare (dispărută și ea), acoperită cu boltire din cărămizi. Cota extradusului acestei boltiri, ca și prezența în colțurile estice ale criptei a unor rectanguli din zidărie de cărămidă, sugerează, cel puțin în acest caz, fosta existență a unui soclu.

La est de criptele 15 și 16 au fost construite, în timp – și ca intervenție ulterioară amenajării pardoselii inițiale –, alte trei

cripte. Evident de copii, criptele nr. 21, 22 și 23 au intervenit, în această ordine cronologică, de la sud spre nord, în condiția folosirii drept pereți de delimitare a respectivelor spații funerare a zidărilor anterior existente și prin completarea cu zidărie de cărămidă numai atât cât această operație devenea necesară. Ele au fost acoperite cu boltire de cărămidă, acum total distrusă, și aveau implantate în pereții lungi câte trei bare metalice care nu permiteau sprijinirea sicriului direct pe fundul ziselor cripte. Mai menționăm că în umplutura acestor cripte nu s-a găsit nici un fragment osteologic: în schimb, au fost recuperate numeroase fragmente din lamelele de marmoră roșie, două fragmente ale unor foste lespezi de marmoră albă (distincte între ele și față de lespezile încă păstrate), ca și un fragment de piatră sculptată, care provenea – probabil – de la un fost arcosoliu ce surmonta unul dintre morminte.

Boltirea Criptei nr. 2, cu suportji din cărămidă are susțineau, probabil, fostul soclu.

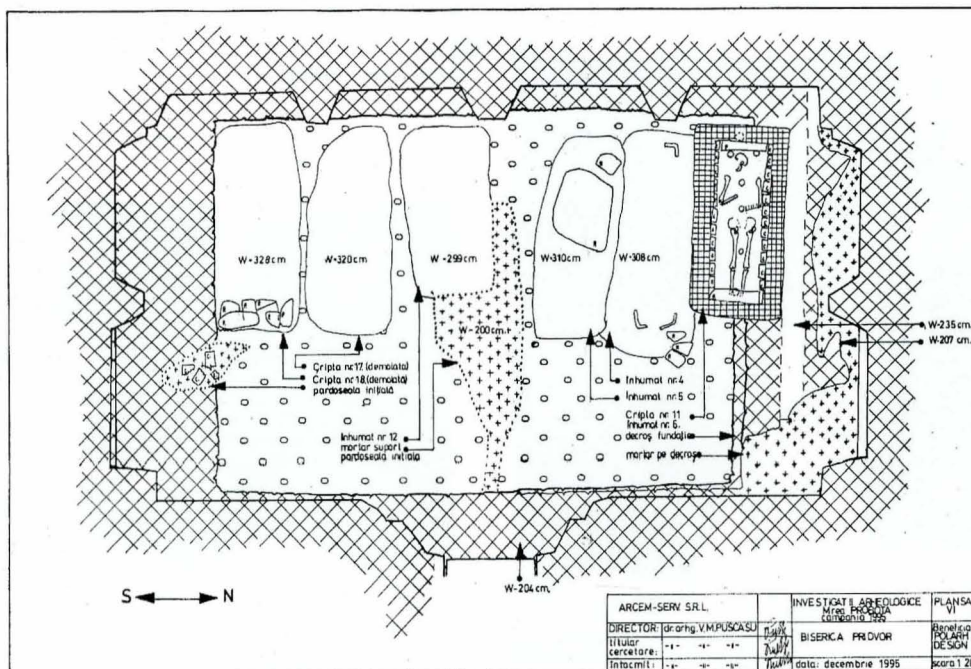
Tehnica deosebită și acuratețea de execuție a criptelor inițiale, somptuozitatea întregului ansamblu funerar sunt cu totul particulare și ne conduc spre o cu totul altă imagine asupra mobilării interioare a edificiului, subliniind rolul de centru de greutate conferit, în mod deliberat, încăperii gropniței.

Pentru a încheia discutarea realităților arheologice surprinse prin cercetarea camerei mormintelor, rămâne să mai precizăm că identificarea personajelor aici înmormântate rămâne de domeniul ipotezelor. Probabil, în cripta nr. 1 a fost înmormântat Ștefan Rareș (zonă în care a și fost amplasată piatra sa funerară); cripta nr. 21 a adăpostit se pare mormântul lui Ioan, fiul lui Petru Rareș (portretizat chiar în dreptul zisei cripte); în cripta nr. 22 a fost înmormântată fiica cu nume necunoscut a lui Petru Rareș (a cărei piatră funerară se păstra în pridvor) și în cripta nr. 23 Samfira, fiica lui Ștefan Rareș.

Pronaosul a adăpostit, în total, un număr de 15 amenajări funerare pentru care nu mai dispunem de o privire stratigrafică de ansamblu; elemente privind cronologia lor relativă au putut fi surprinse numai secvențial, pe grupuri.

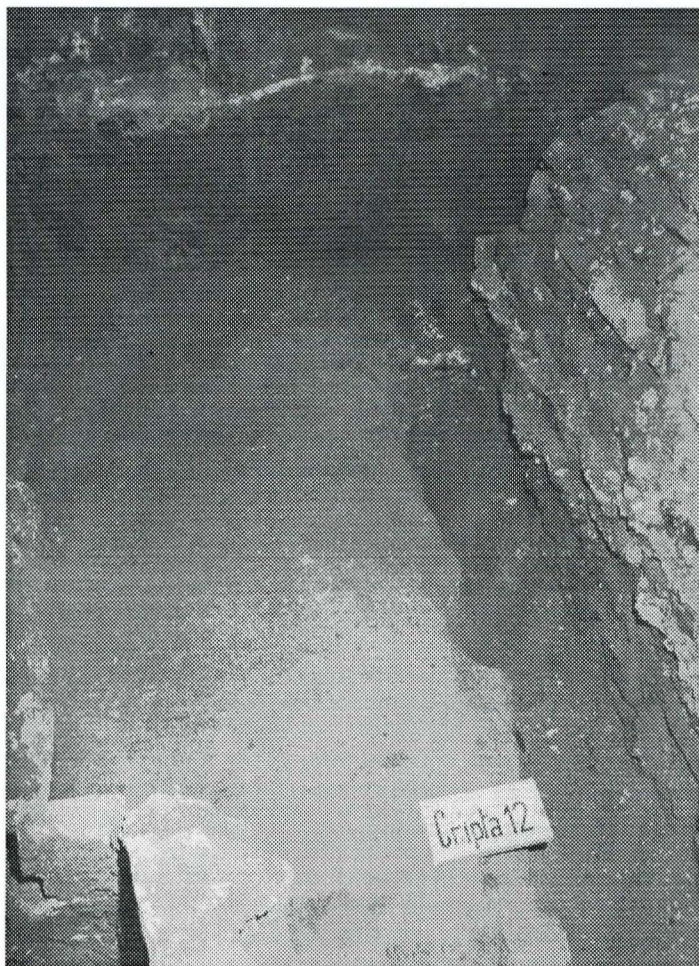
Se remarcă o mare aglomerare a înmormântărilor în zonele centrală și nordică ale pronaosului, comparativ cu zona sudică a aceleiași încăperi (planșa VIII). Între aceste două mari delimitări nu se poate vorbi de nici un fel de relație stratigrafică, orice urmă

de acest fel fiind definitiv înlăturată prin săpăreaa gropii jefuitoarelor. Coroborarea datelor și inventarului funerar recuperat cu informațiile conținute de textele funerare ale celor 21 pietre de mormânt încă păstrate a condus la ipoteze privind identificarea persoanelor aici înmormântate, argumentate cu alt prilej⁹. Redăm în continuare descrierea respectivelor înmormântări în ordinea cronologică a intervenirii lor în pronaos, în baza atribuirilor anterior menționate.

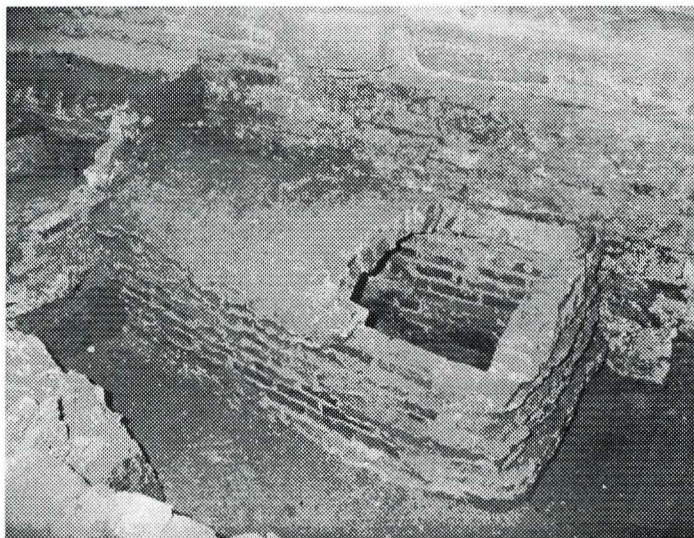
Planșa VIII – Planul gropniței și pridvorului, cu amplasarea criptelor de zidărie și a mormintelor practicate în groapă simplă, descoperit la interiorul bisericii.

Cripta nr. 12, situată în partea sud-estică a pronaosului, a fost dezafectată din vechime, în momentul în care a fost amenajată cripta nr. 3. Din fosta ei alcătuire s-au mai găsit discontinuu urmele primei asize de cărămidă și resturi de mortar.

Resturile de zidărie care marchează fostul traseu al Criptei nr. 12.

Cripta nr. 4, situată în zona central-sudică a pronaosului, adosată fundației încăperii chiar în dreptul pilastrului median. Boltirea în leagăn avea o spărtură în partea estică și mai cuprindea așchii de oseminte umane și mici resturi vestimentare. Este ulterioară criptei nr. 12, anterioară criptei nr. 3 și a aparținut pârcălabului de Neamț, Frățian, mort în anul 1545.

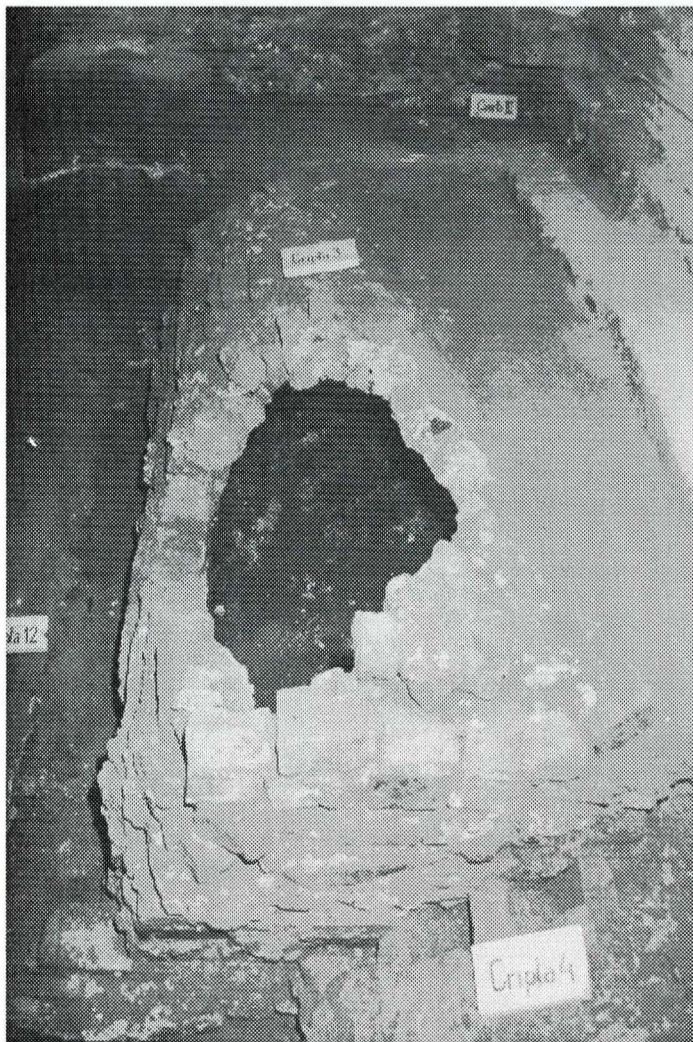

Vedere asupra Criptei nr. 4 (atribuită de noi mormântului pârcălabului Frățian), cu spărtura practică în boltire de jefuitori.

Cripta nr. 3, ușor decalată spre sud de fosta criptă 12 și ulterioară criptei nr. 4. Zona estică a boltirii era spartă și obturată cu câteva fragmente de menouri. Din umplutura criptei s-au mai recuperat câteva fragmente de oseminte umane deranjate, resturi de sicriu din lemn de stejar putrezit, resturi vestimentare, un fragment de cahă de colț, cu reprezentarea ciorchinului de struguri, acoperită cu smalt verde sticlos și un fragment de lespede funerară. Acesta din urmă s-a dovedit a fi făcut parte din piatra de mormânt a pârcălabului de Hotin, Hără, mort în anul 1546.

⁹ V. M. Pușcașu, *op. cit.*

Cripta nr. 10, situată în colțul nord-vestic al pronaosului; înmormântarea inițială a fost dezafectată de jefuitori, iar construcția criptei a fost refolosită pentru o înhumare ulterioară, găsită *in situ*,

Vedere asupra Criptei nr. 3 (atribuită de noi mormântului părcălabului Hără), cu spărtura practică în boltire de jefuitori.

Vedere asupra Criptei nr. 10 (atribuită de noi mormântului hatmanului Vartic).

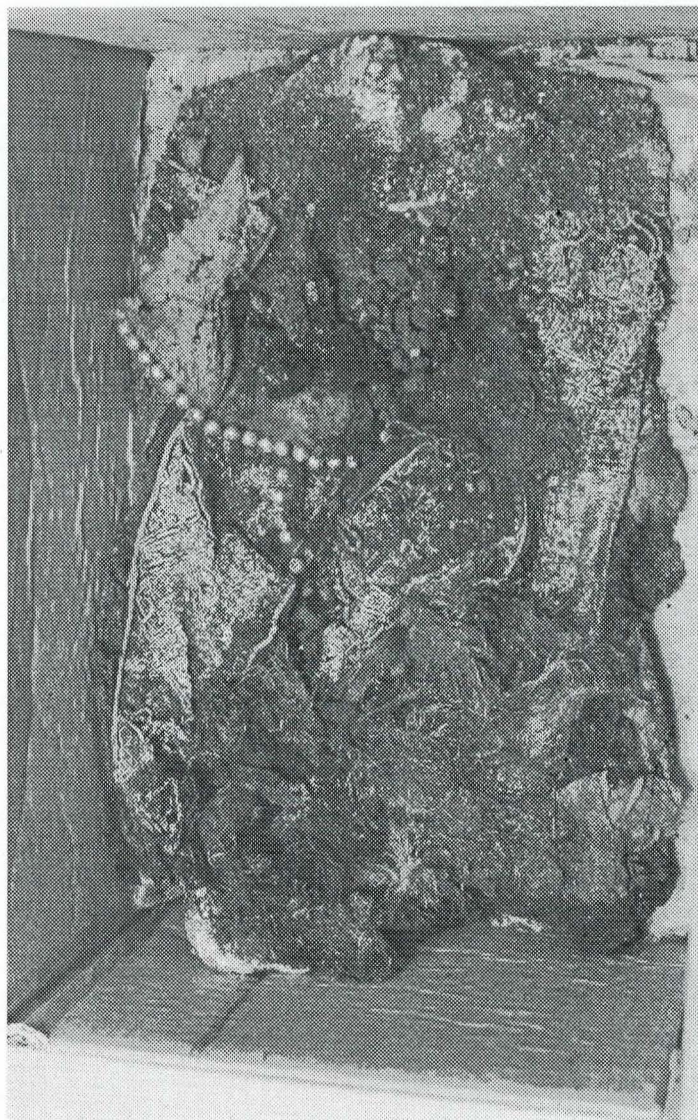
fără nici un fel de inventar. Afirmația este dovedită de împrejurarea că acoperirea criptei a fost realizată prin așezarea neglijentă a unor cărămizi pe lat, legate sumar cu mortar. Inițial, atribuim această criptă drept loc de înmormântare a hatmanului Vartic, ucis din porunca lui Iliș Rareș în anul 1548. Mai mult, împrejurările morții sale tragice fiind cunoscute, ca și faptul că fusese îngropat la Probota¹⁰, cercetările au reușit să identifice piatra sa de mormânt, folosită drept lespede banală în cuprinsul pardoselii din lespezi de piatră a pronaosului.

Înhumarea nr. 8, situată lângă peretele nordic la est de pilastrul median, practică în groapă simplă, cu sicriu, cuprindea *in situ* un schelet gracil (în stare proastă de conservare) cu un bogat inventar funerar: inel, cercei, broșe, ace de voal, 30 de nasturi globulari și platca cu guler a rochiei (din broderie din fir de aur)¹¹. Atribuim acest mormânt Vasilicăi, fiica lui Ion Stroici și soră a cunoscuților demnitari Luca și Simion Stroici, moartă în anul 1569.

Înhumarea nr. 9, alăturată spre sud precedentei și ulterioară acesteia, cuprindea *in situ* scheletul unui personaj masculin neidentificat, având drept inventar funerar elemente de pasmanterie, 24 nasturi globulari din argint aurit și pe craniu o pălărie din fir de aur.

Cripta nr. 6, ulterioară criptei nr. 10 și anterioară criptei nr. 8, complet golită de jefuitori, a aparținut lui Grigorie, frate cu Luca, Simion și Vasilica Stroici, devenit egumen al Probotei și mort în 1590.

Criptele nr. 8, 14 și 13, aliniate pe direcția est-vest, imediat la sud de înhumarea precedentă. Sunt perfect contemporane între ele și ulterioare înhumării nr. 9. Capătul vestic al criptei nr. 14 se

Podoabe funerare descoperite *in situ* în mormântul nr. 8 (atribuit de noi Vasilicăi Stroici).

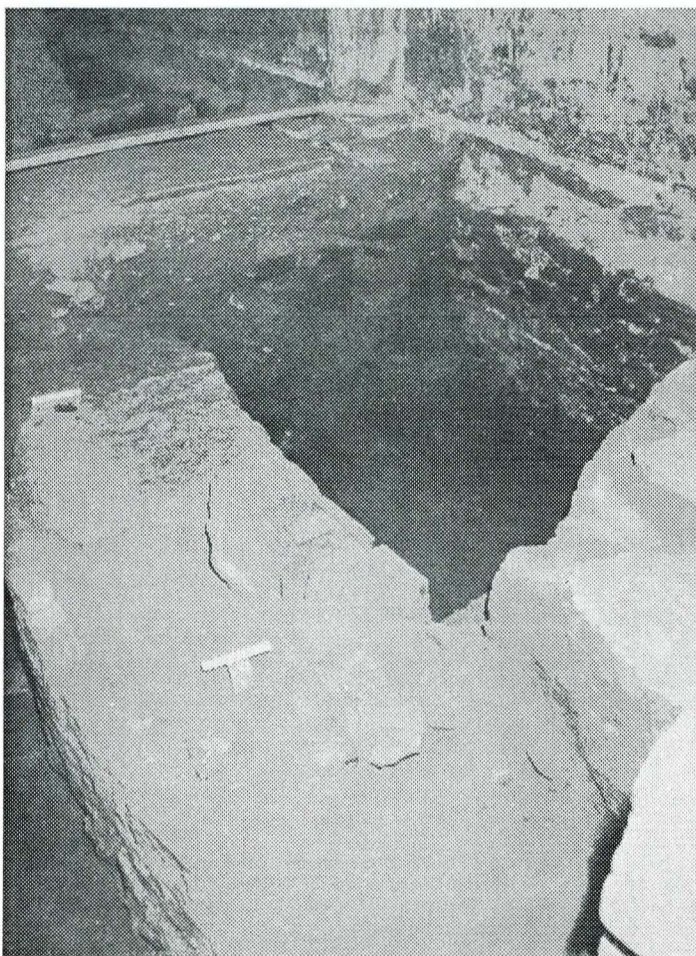
¹⁰ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. 1955, p. 156.

¹¹ Toate materialele arheologice descoperite în cursul cercetărilor de la Probota au fost predate spre restaurare laboratorului Muzeului Bucovinei din Suceava, încă la sfârșitul anului 1995.

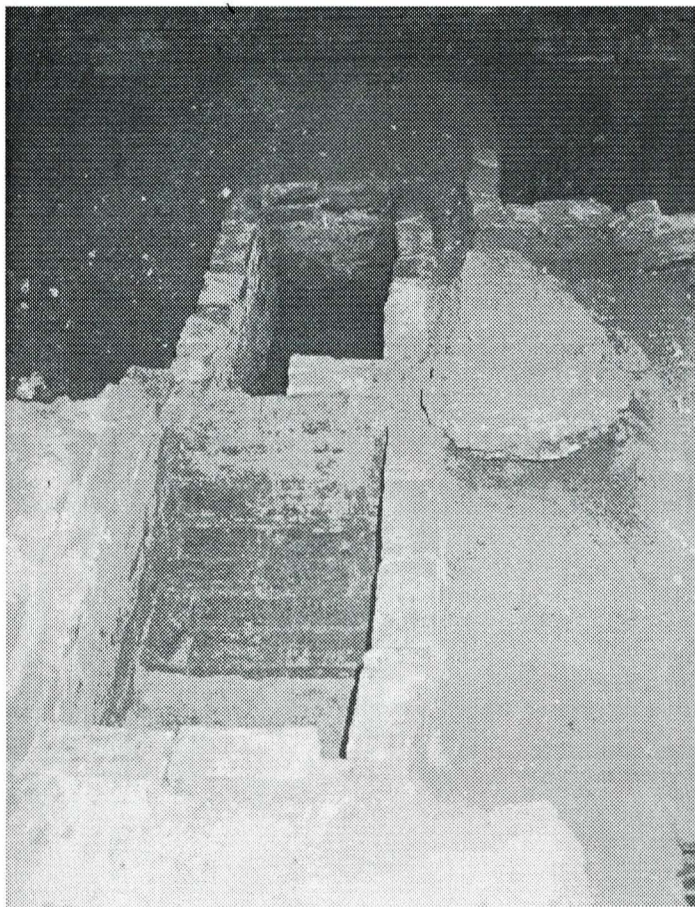

*Vedere asupra Criptei nr. 6
(atribuită de noi mormântului egumenului Grigore).*

lipește direct de capătul estic al criptei nr. 8 și capătul vestic al criptei nr. 13 se lipește direct de capătul estic al criptei nr. 14. Evident, au adăpostit morminte de copii. În interiorul criptelor au fost găsite mici fragmente de fir de pasmanterie, iar în criptele nr. 8 și 13 câte un cercel din metal galben cu piatră semiprețioasă. Atribuim cele trei cripte celor trei copii ai lui Simion Stroici, morți la interval de 2 săptămâni, în anul 1596.

Vedere asupra Criptei nr. 13.

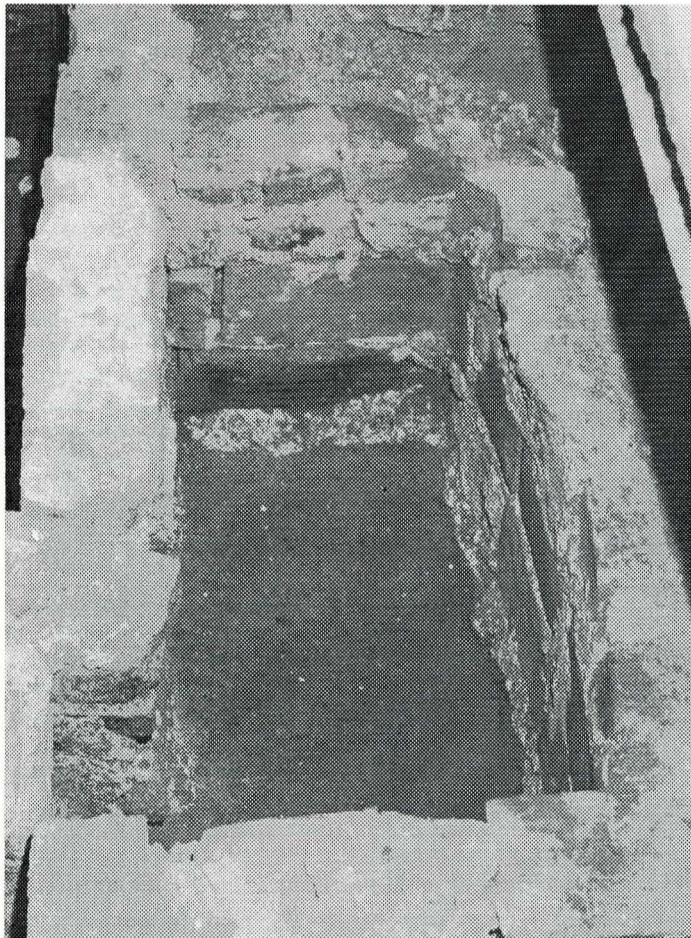

Vedere asupra Criptei nr. 14 (criptele 8, 13 și 14 au fost atribuite de noi mormintelor celor trei copii ai lui Simion Stroici).

Criptele nr. 5 și 20, construite în același moment, și anume: cripta nr. 5 conținea câteva fragmente de oseminte umane, resturi vestimentare și două ace de voal; la extremitatea sa vestică zidăria criptei a fost afectată din vechime de construirea criptei nr. 7, dar

Cripta nr. 5 (atribuită de noi mormântului Eftimiei Stroici).

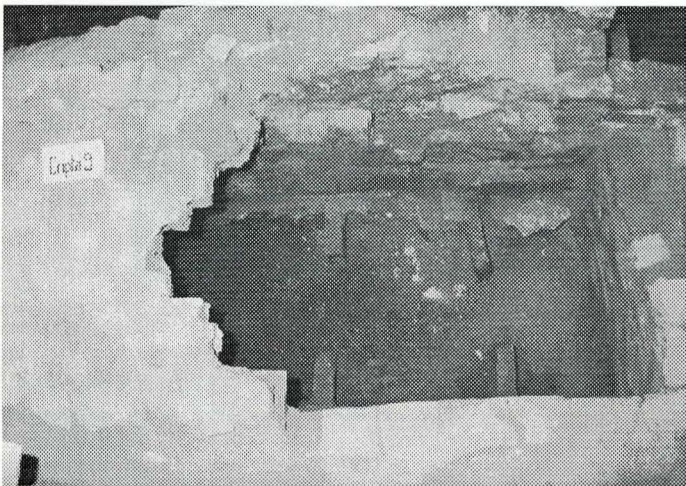

Cripta nr. 20 (atribuită de noi mormântului Anei, fiica lui Simion și a Eftimiei Stroici).

În așa fel încât personajul depus să nu fie deranjat – labele picioarelor ca și fragmente ale pantofilor au fost prinse sub zidăria vestică a criptei nr. 7, acestea fiind și singurele elemente găsite *in situ*. Cripta nr. 20 a fost realizată prin folosirea zidăriilor preexistente ale criptelor nr. 8 și 14 și a aparținut evident unui copil foarte mic. Atribuim cele două cripte Eftimiei, soția lui Simion Stroici, și fiicei sale Ana, moarte se pare în același moment, în anul 1621.

Cripta nr. 19, situată chiar în centrul pronaosului, către vest, a permis recuperarea unor resturi de oseminte (printre care și craniul, găsit în centrul criptei), resturi vestimentare și un inel sigilar de aur, având gravate pe șaton literele SS/BB; considerăm că acesta a fost mormântul lui Simion Stroici, mare vistiernic, mort în anul 1623.

Cripta nr. 9, ulterioară criptei nr. 10, a fost găsită cu boltirea desfăcută în proporție de 80% și mai cuprindea elemente vestimentare, osemintele picioarelor *in situ*, inclusiv o frumoasă pereche de pantofi brodați cu fir de aur, o verigă, un ac de voal și o monedă emisă de Mathia Corvin. Este probabil vorba de mormântul Păscălinei, soția lui Lupu Stroici ¹².

Vedere asupra Criptei nr. 7 (atribuită de noi mormântului lui Ionașco Stroici).

Cripta nr. 7, ulterioară criptei nr. 5, adăpostea cea mai târzie înmormântare intervenită în pronaos, anume cea a lui Ionașco Stroici ¹³.

Privită în ansamblu, necropola organizată la interiorul pronaosului ni se dovedește a fi fost o necropolă închisă liberului acces. Dacă prin voința ctitorului încă în viață, aici au fost înmormântați doi dintre boierii credincioși (cum este cazul pârcașabilor Hără și Frățian), dacă înmormântarea lui Vartic constituie un act postum reparatoriu, restul necropolei a fost utilizat exclusiv în favoarea membrilor familiei Stroici.

Pridvorul a fost folosit ca spațiu funerar în jumătatea sa vestică. Observațiile stratigrafice au permis constatarea că amenajarea celor șapte spații funerare a intervenit succesiv, de la sud spre nord. Cele mai vechi două cripte au fost dezafectate total înainte de anul 1621, când intervine acolo un mormânt în groapă simplă găsit *in situ* și datat cu monedă. Alături, spre nord, folosindu-se același procedeu, intervine înmormântarea unui personaj feminin găsit de asemenea *in situ*, cu cercei de argint și elemente de pasmanterie. Urmează alte două înhumări în groapă simplă, fără nici un fel de inventar, pentru ca șirul să se încheie cu cripta nr. 11, construită probabil pentru a adăposti inițial trupul lui Mitrofan, fost episcop de Rădăuți, dar reutilizată pentru îngroparea mai târziu a altui personaj, tot față bisericească.

Drept concluzii ale tuturor celor de mai sus se pot sublinia următoarele:

1. Biserica mănăstirii Probota, cel puțin la nivelul fundațiilor și al primelor asize ale elevațiilor, a fost realizată într-o singură și unică etapă de construcție. Edificarea a fost precedată de o terasare a zonei de amplasare a edificiului în vederea orizontalizării terenului.

¹² La 14 iulie 1628 se pare că murise deja.

¹³ Mort probabil după 27 mai 1640.

2. În cuprinsul naosului a fost aplicat un sistem de izolare prin așternerea unui strat de bulgări mari de var curat nestins.

3. Pardoseala inițială a edificiului a fost realizată din cărămidă și a fost dispusă la aceeași cotă în toate încăperile bisericii; pânza pardoselii era întreruptă în dreptul tuturor pragurilor ușilor de acces,

4. Funcția de necropolă voievodală, marcată de o somptuoasă tratare a mormintelor din gropniță, demonstrează intenția de subliniere a caracterului aulic al întregului așezământ.

5. Dinamica folosirii necropolei organizate în pronaos – în special –, dar și în pridvor, aduce elemente istorice de mare

*Vedere asupra Criptei nr. 11
(atribuită de noi mormântului fostului episcop de Rădăuți, Mitrofan).*

situate cu o treaptă mai sus. Pardoseala avea o configurație particulară în cuprinsul naosului, cărămidile delimitând dreptunghiuri aproape pătrate; zonele centrale ale acestor dreptunghiuri – pavate cu fragmente de cărămidă în momentul dezvelirii lor – avuseseră, probabil, un sistem de decorație deosebit: poate de felul celui sugerat (sau reeditat) în cuprinsul pardoselii târzii din lespezi de piatră, în centrul naosului.

importanță pentru înțelegerea evoluției așezământului monahal de la Probota în decursul secolelor al XVI-lea și al XVIII-lea.

6. Elementele materiale recuperate pe timpul desfășurării investigațiilor arheologice (al căror quantum a fost puternic afectat de violarea mormintelor în secolul al XVIII-lea) demonstrează o dată mai bine ținuta remarcabilă a inventarului funerar depus și, implicit, reflectă nivelul de viață și civilizație al boierimii moldave.